

վերջապէս ։ Երկուքն ալ անդդիական նաւա-
շինութեան չքնադակներս օրինակները զննելու
կեցած էին ։

Այս անգամ եւրոպական գլխարկը դիւրեմք
չխաղցունելով, զգլխարկն փոփոխութենէն զգե-
ցողին անփոփոխութիւնը չկրցին նշմարել ։ Եւ
իրենց հայերէնը պահեցին ։ «Յուա՛կ», ըսաւ
յանկարծ կիներն իր ընկերին, աղայութիւն
ըրինք կերակուրէն ասով զաւերինս ։ Քաղցն
իս կը նեղէ կոր, եւ չգիտեմ ուտելիք կը
զանուլ՝ հոս, պատառ մը հացին զոհութեամբ
էինք ֆրանք կը հաստեցանէի ։

Յուլակ իր հրեշտակային վարժածին այս
տրամախառն հեծութեան ի՛նչ պատասխան
պիտի տար չգրեմք ։ Բայց ես ինքնին ընծա-
յուած ժողովը չկորսնցնելու փութով, Յուլակ
բերան չբացած՝ հետպարեցի, եւ գլխարկս վար-
առած, — Ազնիւ օրիո՛րդ, ըսի, թէ որ ձեզի ան-
հաճոյ չի թուիր նէ, հինգ ֆրանքով երկուք-
նիդ ալ, թերեւս իս ալ հետ՝ բաւականապէս
կը կշտացնեմ հանդիսարանէն չհեռանալով ։

Խ. Պ. ՄԻՍԱԿԵԱՆ

(Շարունակելի)

Իմ սիրաբն տուփ մըն է խոր,
Ուր քովէ քով եմ չարեր,
Ինչպէս չորցած թիթիւներ,
Մեռած սէրերու բոլոր ։

Ոմանք հին են, զուռնառած ։
Ուրիշներ թարմ տակաւին ։
Եւ կան որ դեռ արիւնին
Յոյց կուտան սուր բիծը թաց ։

Դիակներն են իմ հոգեռոյս
Վաղամեռիկ խանդերուն,
Որ ապրեցան անգարուն
Ու կը քնանան այժմ անլոյս ։

Մերթ՝ գողունի՝ կը բանամ
Մենութեան մէջ գիշերին,

Նուրը կախարիւր ցրտին,
Եւ աներեր ու թառամ

Նշխարներուն վրայ անդին
Արեւազուրկ զակնորուս՝
Կ'երգեմ դժեհայ եւ անյոյս
Սուգին օրօրը մըթին ։

ՏԵՐՎԻՇ

ՕՍԱՐ ԽԱՅԵԱՍ

ՔՆՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Դ

Թէպէտ իրայեամի բանաստեղծութիւնը այս-
պէս բարգուռած ու փարթամացած է կեանքի
փորձառութեան ու իմաստասիրութեան հար-
ցերէ, իր քառեակներուն ուղղակի դիտումը
չէ իմաստասիրական զրուծին մը հաստատել
կամ կեանքի նոր ըմբռնում մը բերել ։ Խա-
յեամ, ընդհակառակն, այս քառեակներուն մէջ
կը ներկայանայ մեղի իբր հրաթափ հոգի
մը որ իր մոտաւոր հետաքրքրութեամբ եւ հի-
ւտարուզելով, մասուծի նման, բոլոր կրօն-
ները, բոլոր վարդապետութիւնները եւ հոս-
տատաւելով միայն անոնց ամենուն զատարկու-
թիւնը եւ անզօրութիւնը զոհացում տալու իր
մտքին ։ Եւ այսպէս՝ անկարող կերտելու իր
մտքին յստուկ եւ յարմար կրօն մը, կը մը-
նայ կրօնադուրկ քան անկրօն, իր հոգեկան
յարափոփոխ վիճակներուն մէջ ալեկոծուելով
անդադար ու իշխուով խորապէս մարդկային
հակասութեանց մէջ, մերթ կ'ընդգրկէ կը հեղ-
նի, կը կատակէ, եւ մերթ, — բայց ո՛հ ա՛րափ
քիչ — հաւատիլ տաք չնշումէ մը խանդաղա-
սած, սիրով՝ երջանկութեան կարեւորութիւնը
նորէն կը տեսնանայ իր աչքին, կ'ընդմարէ
մաքուր շողիներու կայան մը վերնական եւ
ամենակարող՝ որովհետեւ ամենատիրող՝ մեծ
Հոգին ։ Ընդհանուր ներսւմ, ասկէ պակաս
չկրնար ակնկալել իրայեամ անկէ, զոր Դժոխքի
ու յաւիտենական տանջանքներու յարգարիչը
ըրած են կրօնները ։ Ան իր վեհոգի խաղերը
իրայեամ, մեղքի համար սուղն ի՛նչ է ։

եւ հոգեբով տանգութեւն՝ քիչ կամ չատ շահն
ի՛նչ է՝

Անոր որ մեղք չգործեց, ներում չեղաւ՝
ներումը մեղքի պատճառով եկաւ (զոյ),
հոգն ի՛նչ է՝ (Դատեակ ի՛ր)

Կը կարծենք ըսել մահուան անկողինէն գեո
սրախօս Հայնէի խօսքը՝ սկստուած պիտի նե-
րէ ինծի, իր գործն է առա՛ (c'est son métier)՝
Նոյն զգացումն է, միայն տակելիբօթէն բա-
ցատուած՝ ինչպէս կը վայէ՛ միտտիկ մը, և
զոր մեր աննման նարեկացիին կ'արտայայտէ,
քրիստոնէութեան պայմանադրական ըմբռ-
նումներէն հոգեպաշտ վերացումի մը մէջ՝ «Եւ
տիրիլ քո համայնից, խնայել տայ քեզ ամն-
նեցուն»։

Այսպէս ինչպե՛ս մտքի ամէն գնացքն ու կացքը
ուսնեցած է առանց մէկին կայանք տալու, հետ-
ըզհետէ համաստուածան, աստուածան, անհա-
նաչական, մխող, բնորոշական, ձակատաղը-
րական, միտտիկ, սկեպտիկ, այս ամէնքն ալ կը
թուի ըլլալ առանց ըլլալու շարունակօրէն
եւ միարանօրէն՝ եւ այս բոլոր ձեւերուն մէջ
կը թակի իր զոգացողներուն ու մտածումնե-
րուն յորդմանը, բանաստեղծական երփնա-
կան պատկերացումով։ Իր քառակններուն մէջ
եւ ոչ մէկ հեռք կամ նշմարանք կայ կապակ-
ցութեան կամ ամբողջական յորհնուածի մը
մտադրութեան և եւ ամէն շանք անոնց մէջ
կցորդութիւն մը եւ ներդաշնակ միութիւն
մը զինչու զատապարտուած է արուեստակաւ,
կեղծ ի կեղծ արդիւնք տալու։ Անոնց միակ
կապն ու կեդրոնը ինչպե՛ս հոգին է բիւրա-
կիր՝ իր քառակններ հաւաքող ու հրապա-
պարակողները առիվանիչ դասական կորագու-
րութիւնը առած ըլլալով անոնց (որ զուտ դի-
պլոմատական հանդամանք էր կ'առաջնորդուի,
այն է յանգերուն վերջին գրէն, որով էլ լիֆտով
վերջացող քառակններէն ետքը կուգան «պէշով
վերջացողները եւ այսպէս՝ ապրուբենական
կտրգով» մանէ ընդ միշտ ծածկուած է անոնց
արտադրութեան կարգը, եւ անխաբիլ դար-
ձած է ստուգել Օմարի մտքին յառակաւու-
թիւնը։ Այսու հանդերձ անլիճելի է թէ այդ
քառակններէն դուրս ըլլալով ողին յաւէտ
բողոքողի, ազատագրողի ողին է, ուստի հե-
ղումները, դառն բողոքը, ու երկիւղեղուն
գէ՛մ մարտնչու՛մ անոնց ամենէն յատկանշա-
կան հատկամանքն կը կրամը։ Դատեակնե-
րուն գրեթէ մէկ երրորդը նուիրուած են անա-
կախութիւն տալու երկիւղներէ ու հոգերէ։

Դժոխքի երկիւղ, Դատաստանի երկիւղ, վաղոր
դայնի հոգ, անցնալի աւազանք, անդրերթման
զոյութեան երկիւղ, անգործիքման չղոյու-
թեան երկիւղ, իսկ ուրիշ մաս մը ուղղուած
է ծագելու Սօփիական վարդապետութիւննե-
րը (Քառակ ՍԵ, ՃԺԿ, Ե. ալյն) եւ կրօնքի պայ-
մանագրական կանոնադրութիւնները եւ ար-
դեւքները՝ ինչպէս օրինակ համար զինիւն ար-
գելքը։ Այս նկատմամբ զինիւն խմելու ցոր-
դորները որոնք այնքան յաճախ կը յիշեցուի-
ն հրաւէրներ չեն այնչափ աշննապատը ըլլալու
շուտապա՛թեան, որքան անմիա արգելք մը ա-
զատագրութեամբ՝ մտքի անկախութիւն, ցոյց
տալու։ Իրօք ալ ինքստանի մէջ, հոն ուր մը-
տաւոր զործունէութեան կեդրոններ կային,
եւ մեծ ինչսաններու տուններ ուր դուստարու-
մներու մէջ կը պատուէին բանաստեղծութիւն,
սրախօսութիւն, իմաստասիրութիւն եւ երա-
ժշտութիւն, հոն զինիւն այդ նրբացումին բը-
նական զործակիցն էր, բայց ոչ զոնիւն զոր-
ծիք մը նիւթական վայելքի։ ՀՀ քառակն լի-
ովին կարգաւարցնէ այս գատումը։

Թէպէտ զինիւն հարաւ է, բայց սակայն թէ
ս'ի վր խմէ՛

Եւ յետոյ ի՛նչպիսի ու զարմեալ որո՞ւ հեռ
կը խմէ՛

Ամէն առեւն որ այս երեք պայմաններն ու-
ղիւղ ըլլան՝ ըսէ՛,

Ք՞վ զինիւն խմէ թէ որ իմաստուն մարդ չլիմէ՛

Պէտք է ստուգել նաեւ թէ զինիւն զովքը Արե-
ւելքի մէջ ինչպէս Պարսկաստանի մէջ բանաս-
տեղծական առձեռնպարտասո՞ւ նոյն իսկ ան-
վրկաբէր նիւթերէն մէկն է որուն մէջ իր տա-
ղանդը պէտք է փայլեցնէ ամէն ոք որ բանաս-
տեղծ նկատուելու յաւակնու թիւն ունի, ինչ-
պէս մեր օրով Անգղիոյ համալսալաններուն
մէջ զարգիւտութեան բարձր աստիճան առնելու
նկատմող մը պէտք էր գրել լատինական ոտա-
նաւորներն իրուստի (Ժ դար) որ մահմանա-
կան Պարսկաստանի առաջին բանաստեղծը կը
նկատուի ընդհանրապէս եւ սկուլթանի շայն-
րան (քանասանգիւններու Սուլ Սան) կոչուած
է, ինչպէս ինչպէս առողքով որ քառակնական
յայտնի նմանութիւն կը ցուցնեն ինչպիսիւն-
րուն, որոնք իրուստակի բողոքներէ զար մը յետոյ
զրուած ըլլալով՝ ասոնց վերնուշու՛մ կրնան
նկատուիլ, (Տես ՀԻ եւ ՃԺԺ քառակնները)։

Բեր ինծի այդ զինիւն որ իր դաւաթին մէջ
հայած սուտակ է դողցնե՛,

Գողցնե՛ վարդաշու՛ր եւ, վարդէն զտուած՝

Թեան լսասցուածքները, որոնք Արեւիկ ամէն
 4-ի րոտնառեղծներու պարբրաւստ, հիւսիս մաս
 4-ի քարաւե հն : Սրբինակ մը շնիվ քառակէն :
 4-ի քաւ Երբ քառակէնութեան դերին ըլ-
 4-ի անց ամէն քր,
 Բնութեան մէջ ինչ է թէ մէկ տարի ըլլանք
 կամ մէկ քր,
 Լեցուք գիւնի գլաւթը յառաջ քան որ
 Մենք բրտաններու աշխատանքին մէջ կուժ
 ըլլանք :

Այս քառակէնի գլխաւոր գաղափարը կը
 քանդէ Հորիի Արար բանաստեղծինս տո-
 զերուն մէջ :

Եւ մի՛ կործնենք ուրախութեան առիթը,
 Զի չեմ գիտեր թէ մէ՛կ քր պիտի ապրիս թէ
 մէկ տարի :

(Վե յա քեօր՝ քուրսար եւ սուրուի քիւնս
 Թեօրի ե կեկիւնն քա՛յ իշխի եւ սա՛նաւ)

Գաղափարը նային է, քայք յորհմամբ միշտ
 կը կրէ ինչպիսիք ինքնատեղ, հանձարին քե-
 րականց գրոյմը : Եւ իրոք, պարսիկ բանադ-
 տեղծներու մէջ չկայ մէկը որ ինչպիսիք մտքի
 սակախութիւնը, օւռեղծիքներէն, պայ-
 մանագրական ձեւերէ ազատագրուած յայտ քե-
 րէ : Վիլյամսը եւ Կլիւձ խորտ քրէ կ'երեւան
 իր քառակէնութեան մէջ, եւ անոնցմէ բացակայ
 է արեւելեան շատարանութիւն, ու վարդապե-
 տական անհատութիւն : Ինչպէս Սատարինը :
 ինչպիսիք քառակէնը : Ընդհանրապէս, նոր
 ժամանակներու կատարելատիպ հնչականի մը
 պարզութիւնը, յատկութիւնը, քերտոյն խը-
 ստութիւնը, կորովը ունին : Եւ ձեռք բովան-
 դակ զդիւմբ քառակէն յարկաբար ըրոյց
 կուտան : Բթէ զուր, ձգնիք զանի մը հետե-
 ւակներ որոնք շատ հեղ կրկնակներ են յոյն
 արքայներ կամ հոգեկան վիճակը արդէն ար-
 տայալագոյ լաւագոյն քառակէններ : Նաւառ-
 ընէ ձախտելը հիացողներու յաւելումներ
 լուսանցքին մէջ՝ օւրիկէ յետոյ սպարած են
 ընդարին մէջ : Այսպիսի յաւելումներ : որոնք
 արդէն կանգնածի են Որոքորտի Պատիան
 մատենագրարին, հնագոյն ձեռագրին մէջ
 (գրուած 1460ին Երեւան) որ միայն 158 քառ-
 եակ կ'ընդանցնէ : անհեթեթ թիւերու յան-
 դեցումը ան ինչպիսիք քառակէններ՝ յաջոր-
 դող փոփոխութիւններու մէջ : Ինչպէս, օրինակի նա-
 ձախ : Եւ ձեռագրին մէջ՝ զոր գործածած է
 Քրիստոսի թարգմանիչը Պ. Նիքոլայ եւ որու
 մէջ 1860 թ. Եւսեպի թարգմանիչը : Եւ յայտնապէս

անհարազատ արտայայտութիւնը կը տրուի
 ինչպիսիք նորք եւ սուր հանձարին, անոր որ
 քառակէն պահանջող ու ամենահակիրէ ձեւը
 նախընտրած է եւ չի ու բաւական ցատած
 իր արտին ու մտքին բովանդակ յայտարարու-
 մին համար :

Այս ձեւը զոր տարամբերուն գործածած է
 միայն ինչպիսիք՝ ծագումն առած է արար բա-
 նագրողներէ, ինչպէս կը ցուցնէ արտայայտ
 (քառակէն) անունը ար որ արարներէն է եւ կը
 նշանակէ քառակէն : քայք պարթիկ բանադ-
 տեղծները իւրաքանչեւ զայն անհանձնալու
 չափ մը տալով անոր : Եւ յիս Ապտալայան պին
 Ապտալայան (մահած 1049) աստիճանը եղած է
 զայն ներմուծող պարսիկ գրականութեան
 մէջ իր գերակատար գրողի մը արտայայ-
 տելու միտքի նաւոր մտածումներ բանաստեղ-
 ծական գոյնագրութեամբ : Արդէն սակարա-
 նայի է արար գրականութեան ազդեցութիւնը
 պարսկականին վրայ՝ արար արեւելեանութե-
 նէն ի վեր, երբ բաներու մեծ միեւրթ, գրական
 ձեւեր, աստուածաբանութիւն, կրօնական մեկ-
 նարանութիւն եւ սիրտատիկ իմաստասիրու-
 թիւն մտան պարսիկ գրականութեան մէջ
 արարական աղբիւրներէ, սակայն առանց աշ-
 արայելու պարսիկ միտքն ու հոգին, որոնք մե-
 ցին միշտ պարսիկ, պրիական քեզի յատկու-
 թիւններով, նորք, անհանցարտ, հեղուք : Եւ
 ընտելայտ ու խառնող : Բազմաթիւ են այն
 պարսիկ հեղինակներ որոնք արարական աղ-
 զեցութեան տակ՝ արարներէն ինքուով՝ քայք
 պարսիկ ոգիով գրեցին, ու արարական գը-
 րականութիւնը հարստացուցին, ինչպէս Թայն
 իւլ Մուքամֆա, Մալլար, Իպն Քիթէյայան,
 եւն, Եղած են նաեւ պարսիկ, հեղինակներ
 որոնք թէ՛ արար եւ թէ՛ պարսիկ ինքուով
 գրած են, եւ Զուլ՝ լիսանէյն (Երկու լեւ-
 զուներու տէր) կոչումը ստացած : Անտղու-
 թիւն մը կ'ընէ նաեւ թէ ինչպիսիք ալ գրած է
 արարներէն ոտանադրներ որոնք նեարք չէ
 դառնած սակայն : Իր զԱլեքսանդրան միայն
 ծանօթ է իր արարներէն գրուած :

Եթէ այսպիսի քառակէն արտաքին ձեւը
 արարականն ծագումն առած է, ինչպիսիք քառ-
 եակներու չափը եւ կէտը ինչպիսիք պարսիկ
 կան է : Պարսկաց մասամբ ցեղակից գրողի
 ձայն ազդն ունի անոր նման չափ մը, որ գիւ-
 թին գուգակիւն մը կ'ընծայէ եւ լուսավոր ձեւն
 ցնել կուտայ ինչպիսիք արարականութեան

դադարեալքը եւ ըմբռնել, անոր նուրբ ու փափուկ երաժշտութիւնը, մինչ եւրոպացի թարգմանիչները յուսահատ ճիշդիւն յետոյ՝ անձնական դասանման են ինքզինքնին թափանցիկ աւտոր դադարեալքին և Անդրկովկասի պարսկադէտ մը ինչպիսիք քառափնիներուն մէջ 24(1) տարբեր չափերու դոփոխութիւնը կը հաստատէ լըժօրէն, իսկ Institut de France արեւելեան լեզուներու ըստմանն ուսուցիչ միմի պարսկադէտը կարենն տը թափ՝ Վասթըք ինթթայր» թարգմանիչը, եւ Վասթըք երկերներուն լեզուաց տաղաչափութիւնը՝ գրքին հեղինակը՝ իր բացարձակ անկարողութիւնը խոստովանած է այս քառափնիներուն չափը հասկնալու, թէպէտ պարսկերէնն ոտանաւորներ վերլուծելու ճարտարութեանը վրայ քիչ վրաս տաութիւն չունենէր։

Այլ չափը պարսկադէտ մեր հայկական չափն է, սա տարբերութեամբ որ տողը, փոխանակ չորս անդամներու, երեք անդամներ ունի միայն, և ճիշդ հայկական չափին պէս, բացի վերջինէն, իւրաքանչիւր անդամ երկու վանկէ մինչեւ չորս վանկ կընայ ունենայ։ Չորս վանկով անշտուն վեցուն անդամ մըն է, եւ իւրաքանչիւր պակասաւոր անդամի յաջորդը պէտք է լեզուն անդամ ըլլայ։ Այսպէս հետեւեալ պէսպիսութիւնը կ'աւանանաք։

	2—4—3
4—4—4	2—4—4
4—4—3	4—3—4
3—4—4	4—2—4

Չափի այս պէսպիսութեամբ քառափնի կը գերծանի տաղտուկ ազդելէ, եւ զարմանալի գերաթիւքութիւն մը կը ստանայ։ Փառեակին ուրիշ մէկ յատկութիւնը կը կայանայ երրորդ տողին յանգին ազատութեանը մէջ, մինչ աւալին երկուքը նմանապաճ են, եւ երրորդին չեղումէն կետայ չորրորդէ՝ վերջին տողը՝ կոտգայ համակերպիլ յանդին, եւ այսպէս թէ՛ յանգով եւ թէ՛ իմաստով չեղան ու աւելի ազդեցիկ ընել աւալի երկու տողերուն պտղադրած իմաստը կամ պատկերը։ Նրանման բուն յանգը տողին մէջ կը հանդիպի, եւ տողը կ'աւարտի անփոփոխ վերջաւորութիւնով մը որ ճիշդապէս (վերջամիաց) կը կոչուի օրինակ մը աւելի լաւ կրնայ բացատրել յանգի այս առանձնայատկութիւնը որ տարբերակ հնչակաանութիւն մը կը առայ տողին։

Տեղեալ | ֆի կզ տուի ճիւ | աս խանի ռեքթ
Տեղ | քոքսեի | քարտը | խիւ | աս խանի ռեքթ
| Խոշ պաշ | Եհա | Եհ | Խոշ | Խոշ
| Մի | Եհ | Եհ | Խոշ | Խոշ | Խոշ

Ինչպիսիք տաղերուն տուած հանդիմաններն փոքրագոյնը չէ այն նուրբ նորաշնակութեան հեշտանքը զոր կ'ընծայէ քառափնիներուն տաղաչափութեան կատարելը գիտակցութեամբ ընթերցում իր բնագրին լեզուով, որ բնական է իրենց իրաւունքին իրաւունքին, իր փափուկ եւ քաղցրալուր հնչումով։

Ե

Եթէ ինչպիսիք իր գիտութեան եւ մանաւանդ Գուրաշի մեկնաբանական հատկութեան ազդած պատկառանքով եւ քառք չըջանակներու մէջ վայելած պաշտպանութեամբ կրցած է գերծանիլ հայաւանդէ եւ յայտնի թշնամանքէ իր ժամանակակիցներու կողմէ որոնցարմատացած նախապաշարունակներուն հետ բնաւ փափուկութեամբ չէ վարուած, իր գործը եւ իր յիշատակը անկախ նշաւակ եղած են յաջորդ սերունդներու բուն հակառակութեան եւ դատափետումին։

Նրկու հատուած իր ժամանակին ամենէն մտաւոր թուականով գնահատումներու, դատափար մը կրնան տալ ինչպիսիք հայրենակիցներուն զգացումներուն վրայ՝ իր բանաստեղծութեան նկատմամբ։

Նեճճ-իւտ-տին Լ'ալիէն է առաջինը, որ 1223ին գրած Վերսալ-իւ-Իպատտ գրքին մէջ կ'ընէ հետեւեալը։

Վարդս սահմանուած է փրկելի եւ ոչ-խարնեալ պէս մարդկան վրեժէ հասնիլ մարդկութեան աստիճանին, եւ թողուլ անփութութիւնը որով մարդիկ գիտակ կը լինին առտանտի կեանքին արտաքին երեւոյթներուն, իսկ անհոգ իր միան հանդերձակ զննաքին նկատմամբ, եւ շարժալ՝ աստիճանի եւ կերպերու ոտքը դնել ճշմարիտ հասկացարին վրայ։ Բայց այն զգալիս իմաստաստներն եւ նիւթապաշտները որոնք այս երկու բարեքնիքն ալ զրկուած են՝ դաժան, զատանցանքի մէջ ինկած ու մարտած են, հետեւելով գողի մը որ իրենց մէջ հոշակաւոր է իր տաղանդով, իմաստասիրութեամբ եւ գիտութեամբ, եւ այդ մարդն է Օմար ինչպիսիք որ անպայման անպատկառութեան եւ ապականութեան վրայ

դադարաւ մը ունենալու համար կը բաւէ իր յորինած սա տաղերը կարդալ :

« Այս յրժանակին որ պարունակն է մեր մուտքին ու ելքին »

« Ո՛յ սկիզբը ո՛չ վերջը յայտնի է

« Քիչ մէկը աչս աշխարհին մէջ կ'ընէ մեզի ճամարտօրէն »

« Թե՛ գուրկէ կուզանք կամ ուր կ'երթանք »

« Մեր տաղեղոր, երբ բնութեան ընթացքը սահմանեց »

« Ինչո՞ւ եմ ինքնակեց դայն նուազումս ու փրճացումս »

« Եթէ տեղ գտաւ եկաւ ան : ո՞վ ? պառախանաւոր : իր կերպարանին համար »

« Սթէ դեղեցիկ դուրս եկաւ : ինչո՞ւ թոյլ տրուեցաւ կորուստի երթալ » »

Ահա այս է «անպայման անպատկառութիւնը» Խաչումի (Աստուծոյ պէս զեւ դարեր պէտք էին զրպէսզեւ շնորհ գտնէր ո՛չ, դերացաս հաճութեւն անկեղծ, լրջամտ տարակուսանքը կորսն հաւատքէ կամ կեցեղքէ :

Երկորդ հաստած մը՝ Իպնէ-է-Քիֆթիի (մեռած 1248) «Թաթի-իւ-Հէ-Է-Է-Է-Է» (Պատմութիւն իմաստեց) գրքէն :

« Առջինները՝ իր (Խաչումի) տաղերուն մէկ քանի գտական իմաստներուն հետ կ'ընթան են չարիմանիք, եւ իրենց իմաստարկութեան մէջ մտցնել, եւ իրենց հրապարակային ու առանձնական գոմարումներուն մէջ վիճել աւտոց վրայ : Բայց անոնց բուն ներքին իմաստը խալով օժ մըն է Սուրբ Սրբէքին : Ասիային իր ժամանակի մարդոցմէ անարգութեւ իր կրօնքին համար, եւ քողարկած գաղտնիքները հրապարակութեւնով, վախցած է իր կեանքին համար, եւ սանձահարած իր լեզուն ու գրիչը : Ու խաղաղացութիւնը կատարեց ո՛չ բարեպաշտութիւնէ, այլ երկիրիցէն : Եւ երեսն բերաւ իր ամենէն անմարտի դաղանիքներէն մէկը : Սրբ իր զաղաքը դարձաւ ու խաղաղացութեան, առաւօտ եւ երեկոյ աղօթաստուն կ'երթար եւ կը մտնէր իր գաղտնի մատուռները, որոնք, Իսլային, ի յայտ կուցային : Հաւանարը չունէր աստեղագիտութեան եւ իմաստասիրութեան մէջ : Եւ իր գիտութիւնը առակեկարգ անցած էր : Սրանի՛ թէ պահպանած ըլլար իր բարի անունը :

« Իրմէ կան խուսափուկ տղեր որոնց թաքուն իմաստը գուրս կը թափանցէ քաղաքի մէջ : Եւ՝ որոնց յղացումին ակնացութեւնը ապակաւում է իրենց գաղտնի դիտումներուն պէս պաշտեմէն : »

Ռեքէ-մը, զիշայ Խէ-Շիւէրան (Դրախտ թանկագիններէ) ճամնատարար նոր ատեն, լայլ :

Ներ գրուած (1748) աւելի յատա՞ կ'երթայ եւ անէջ հուրերու դատապարտեալ մը կ'ընէ Խաչումի :

« Գեանքին սկիզբը խոտ որինտպ ո՛ւր եւ բարեպաշտ իր կրօնարին մէջ, բայց վերջի սրբեր մեղադրանքի ենթարկեց ինքզինքն : Գլ ձիւրանի գինի խմեց գիտութեան ընդանակէն, եւ շարունակ գինեւար ու անդպաւանցած էր : Կ'ըսեն թէ իր մտնու ընդէն ետք, մայրը շատ լուսնակ որբերով ու արցունքներով կ'աղիւսէր Աստուծոյ ներքէ անոր, Գիշեր մը Օմար իր մօրը երեւցաւ երազին մէջ, եւ սա քառակը ուղղեց իրեն »

« Ո՞վ դու որ կը հատնիս մէկուն համար որ կ'աղի ու արմանի է այլ ուր »

« Ո՞վ դու որ ճարակ պիտի ըլլաս Դժոխի հուրերուն »

« Միշեւ ե՞րբ պիտի յարունակես ազօթիս Ողորմէ՛ Օմարին »

« Գեղի՛ կը վիճակի Սասունոյ ներդուրի ընտրութեան »

Եւ վայրագ միւսանդութեան այս ապուշ գիւտը՝ այս քառակը մտցում կը տեսնենք Օմար Խաչումի հարիւրաւոր պարսկերէն ձեռագիր եւ վիճակի օրինակներուն մէջ իր զմայլելի տաղերուն սկիզբը կամ մ'արգասիք գիւտահաւանութեան մը եւ կամ իւր իմաստարկութեան հաշիւով մը, որպէս թէ հեղինակին ու իր մօրը իրենց արմատաւոր հետին յաւանանիցի մէջ ապակով տեղադրուածն յետոյ իմայն ներքի ըլլար անոր ամպարիւն տաղերուն ընթերցումին ձեռնմուտի ըլլալ :

Այս ամենը կ'սկսէ հասկնա ու այն մթնութիւնը նոյն իսկ մտացութիւնը որուն մէջ թողած էին Պարսիկները հարեւարիս մտաւորական քառասունգըն եւ իր գործը՝ այն պահուն երբ եւրոպայ եւ Ամերիկայ ասեմին նուրի եւ կիրթ ճաշակներուն վայելքն է իր գործը, եւ խանդոտ պաշտանքի առարկայ՝ իր անունը : Յիցհեղձում՝ աւագարացի թաղամասից՝ հաւանական կը նկատէ թէ Պարսկաստանի դեռ պահին ի Փարսիք անուր հաղափայտութեան էին Խաչումիէն քանի մը յոգեմը՝ բնաւ իսկ կարգացած չըլլալ Խաչումի եւ ինքն իսկ Նաւի՛ իր վերջին սոյնելութեան ատեն Անդգիւս, երբ հիւսցումով կը յիշուէր իրեն Խաչումի «նաւը» ցուցուց իր թէ կ'անդգիւսարար աշգլխի պարսիկ բանաստեղծի մը դոյտութիւնը Արեւելքի մէջ պաշտօնապէս իր պարսիկ դասական բանաստեղծութեանը :

տեսքով ճանաչուած, եւն Յիբրտուղի: Հօ: Գըզ. Սաստի, եւ Շեմսի Թէպրիզ (ձկնալէտաբնի Բուսի): Ասորիք եւն եւսն հեղինակները զորո՛ւ ամէն կըրթեալ Պարսիկ սպազող պարտ ուսումնադրած է իւր հաւանորէն զոյ քովէ: Պէ՛ր հաստեալ ներքով ի խիկ իկայեամ գեւ հոն հազուագիւտ հեփաքքքքքքքքքքք միայն միայն ծառիք կը մնայ, լծաթօթութիւն մը որ աւագք իսկական արծիքին գնահատումէն չպա հեւի է ի:

Տարբերակ հակասոր թեպէք մը՝ երբոպացի թարգմանիչներն են որ իկայեամի պործն ու հանճարը չողացուցած են, որոք հաներով զայն մոռաւ թեւէն որուն մէջ թաղած էին զիրիւ մը չայրեանկիւնիւրը, քիչ մը Շէյքսպիրի նման զոր դերամի թարգմանիչներ հոկապահան հանճարի մը պատկանաւոր զիրքին իյարծ բացուցին: Պէտք է հազուապէս նախ թէ իկայեամի թարգմանութիւնները ճիշդ հոգեւ բանական վարկեանին չհերկայացուցարն ու բոպայի: Գիտութեան չպաղջիմութեամբ եւ մանաւանդ հարեական ընդեպացումով՝ նախկին ամուք հաւաքի երկերը խարկած, բնորոշականութեանը (determinisme) արձն կարգէ երգում թեւէն մէջ ամենէն անխաբ վարդապետաութիւնը ճանաչուած ասիականք վաճաճը աճանայեւի զատուած յոռեանութիւնը պէն, աղին հոգիի մէջ քաւած, ու քաւք յոռեանութիւնը ամէն զգուր ջանք անդուտ վատաւ: Նարեկացիի բառով՝ «... երկերքի գաղտնիքին թափանցելու, եզակեանքին պատարաստ հոգ մը մը կ'ընծայէին Արեւիկքի հիշաւուրք հիասթափու եւ հետադարձ բանաստեղծ ծին հմայքին, եւ այսոր տոպարութիւնն տպագրութեան կը յաջորդէ անդ՝ դար, իկայեամի ուսումնաբերութեան նուիրում յողուաններ՝ ամէն ամաթթթթթթթ մէջ լոյս կուտան հետադեան, եւ ամէն քաղաք (Անգլիոյ ու Ամերիկայի մէջ) ուր մտաւորական շարժում կայ՝ կը պարծի իր իկայեամ-քիւ պոյով:

Յիւանայի մէջ Կարսն աք Թաթի (1857) եւ յետոյ Ռէշտի Ֆրանսական հիւպատոս Նիքոլա (1868), Գերեանիոյ մէջ Յուն շամբը (1818), իսկ Անդրեայի մէջ Յիդեբըլա (1858) առաջիններն եղան իրենց թարգմանութիւններով — մանակի կամ ամբողջական — իկայեամը ծառիթանող իրենց երկրին:

Այս թարգմանութեանց մէջ երկուք միայն Նիքոլային եւ Յիդեբըլայինը, ամբողջական են կամ ամբողջական տպաւորութիւն մը տալ

կը յաւակնին. եւ կ'արժեն մանաւոր ուշադրութեան առարկայ ըլլալ:

Նիքոլայի թարգմանութիւնը, թարգմանութեան անխաղիչ զատ, երկու րեւ թերութեան թեւէն իրով արտատուութեան է, բնագրին անհարազատութիւնը եւ Նիքոլայի անձնայան մեկնութիւնները, առաջնորդուած թերեւս իւր պարծիք քարեկամէն որուն հետ զբաղ իկայեամի ընթերցումը, Պարսկաց մէջ խիտ տարածուած սովորութեան համեմատ, որով իրենց հեշաւանքի Սոֆի վարդապետութեան կը յարմարցնեն, այլաբանական աղւմներով, իկայեամի յանգրտութեանները Նիքոլայի յաւատի իկայեամի մէջ տեսնել ո՛ր թէ ապագային մը սկիզբակ մը եւ նպիկուրեան մը ինչպէս տաղական առու մով յայտնի կ'երեւի, այլ միտակ մը ոչ Սոֆիի Գիւնիին փոխաբերութեանը, առկ չողարկած է Աստուածութիւնը, ճիշդ ինչպէս Հաֆիզի հիւսղիները փոխաբերաբար առնելով կը մեկնեն թէ Վրոնգըն Աստուած ինքն է, զգրեանաւոր՝ մանաւոր աղթարան մը «Գիւղգուիին զեղեցկութիւնը», գերագոյն էակն կատարելութիւնն է, «այսոյն վրոնգ ծինը անտեսանելի միութեան կէտն է, եւ ապա՝ Կրնաք հասկնալ պարսիկ գրագիւղնիկը իւր փոյնեանցութիւնը կարծեցեալ ամբողջ լրջաութեան դատապարտութիւնն աղաւթելու եւ իրենց ըմբռնումներուն համապանցեցեալ իրենց չայրեանցին գործը: Բայց դժուար է հասկնալ թէ ինչպէս Նիքոլայի նման Արեւիկ մուտքի մը՝ քր, ստանց կանխակալ կարծեք, կամ մտածանութեան կը վերածնէ ոչ զատ եակիներ՝ կրնայ այդքան քիչ յատկանշեալ ճշտ լալ որ այդքան քիչ թափանցիկ անոնց քաղաւյալ ոգին:

Թարգմանիչներուն ամենէն քեծք եւ արուեստագէտը Յիդեբըլա՝ ինքը՝ երեք զո՛ն չէ եղած այդպիսի պատրանքի մը, եւ իր ըմբռնումն ու գնահատումը իկայեամի գործին ու հոգիին՝ շատ աւելի համոզիչ են: Արուեստագիտութիւն ալ Յիդեբըլայի գործը թարգմանութեանց մէջ հազուագիւտ յաջողութիւն մընէ, ոչ միայն ցուացնելով բնագրին բուն ոգին եւ գունագեղ ոճը, այլ մանաւորապէս կերտուած չափով մը անգլիերէնին մէջ պահած ըլլալով պարսկերէն ճառեաններուն չափին ու կազմումքին համաքոր կերպով անոնց ըմբռնեղջանկութիւնն եւ հմայքը, այնպէս որ

Պարլայի պէս դժուարանաւան քննադատներ իսկ չեն վարանած յայտարարելու զայն կատարեալ գոհար մը . որ նոյն իսկ քնադէն անկախ՝ անգլիական զրականութեան բաձրապայտ արտագրութեանց հետ կրնայ մրցիլ եւ պարիլ : Անականելի է թէ առանց Ֆիցէլըլլաի, Ռայնամի այսօր ազդած հիացումն ու խանդը անգլո-սաքսոն ցեղերուն մէջ՝ անկարելի էր որ ներկայ համամատութեան հասնէր, եւ իրան մի անձնու ընտելըրը յայտարարէր : անյապ հետաքրքրութեան առարկայ ըլլար : Ասկայն Ֆիցէլըլլաի գործին՝ քնադիրն հետ հարեանցի բողոքատութիւնն իսկ երեւան կը բերէ սա իրողութիւնը թէ շատ հեռու է այն պարզ կամ հարազատ (բառացի կերպով) թարգմանութիւն մը ըլլալէ, ինչ որ արդար ըլլալու համար Ֆիցէլըլլաի նկատմամբ ինքն ալ չէ մտադրած երբեք : Ֆիցէլըլլաու Ռայնամի քառականերէն գատելով ու զտելով անոնց իսկանիւթը (իրեն համեմատ) եւ ներշնչուելով նոսեւ ուրիշ պար . սիկ բանաստեղծներու, ինչպէս Ա. թ թար, Հաֆիզ, Շահի եւ սերիւններու գործերէն որոնց ընթերցումովը պարսպած էր, ճարտարանիւս, կապակցեալ յաջորդութիւն մը յորինած է քառականերու, որոնք իրարու կը հետեւին իմաստի կարգով եւ քառանկաւ որ զարգացումով . իր քառակաները յաճախ պզտիկ մոզայիկներ են : պատկեր մը, իմաստը՝ Ռայնամի մէկ քառականէն քառուած, ուրիշ մը՝ մէկ տարբեր քառականէ, ամբողջը մէկանդ ձուլուած, ներդաշնակուած, եւ երբեմն ինքնանաբ տողով մը ուժգնացած : Ֆիցէլըլլաի գործին այս արուեստականութեանը վրայ վիճելու իրաւունք չունինք : քանի որ արդիւնքը՝ ուժեղ եւ կենդանի՝ այնքան գերազանց յաջողութիւն մը եղած է, եւ քանի որ հեղինակին հոգին ու պարսկական գունատորումը կատարեալապէս կը

հաղորդուն անդադացի ընթերցողին : Ֆիցէլըլլա ինքն իսկ կ'ըսէ՝ «Ինչ գնով որ ալ ըլլայ, բան մը պէտք է կենդանի ըլլայ, նոյն իսկ մարդու անձնական փոքրագոյն կեանքին հոգեւնու մովը եթէ քնադիրն մեծադոյն կեանքը չկրնար պահել : Լատագոյն է կենդանի ճանդուկ մը քան խոտայից արծիւ մը : Երեւելի պարսկագէտի մը ուղղած մէկ նամակին մէջ՝ Ֆիցէլըլլա կը գրէր զարծեալ : «Զուարճութիւն մըն է ինչի՞նչ ուղածիս պէս համար ձա՛կորէն վարուել սա Պարսիկներու հետ, որոնք (իմ կարծիքովս) քառական բանաստեղծ չեն մարդս վախճելու համար այդպիսի ազատ վարմունքներէ : եւ որոնք իրօք քիչ մը արուեստի պէտք ունին յղուելու համար : » Այս սկզբունքով տողորուած՝ բնաւ վարանած չէ կարել, թափել ու ձուլել, ի վնաս Օմարի բնիկ պարզութեան, որ, ինքն ալ կը խոստովանի, ա՛յնքան հակա յատկութիւնն է Ռայնամի : Իրերես տարբեր կերպով կարելի չէր մերթեմալ վերարտադրուել մ'ընել արուեստագիտական՝ ժԱ . դարու Արեւելոցի բանաստեղծ մը փոխադրելու համար արեւմտեան լեզուի մը մէջ ու թ զարբեր փոփոխութեանց եւ տարբեր միջավայրի մը պատանջումին համեմատ : Ասկայն միշտ կը մնայ պէտքը ճշգրիտ տառական անայլալ թարգմանութեամբ ճանչնալու բուն խորհող— բանաստեղծը Պարսկաստանի : որ զերկու անունութեանց միջեւ վայրկեան մըս եկաւ այս աշխարհ, զգաց անոր խոսովանքը, եւ թովեց զայն քերթուածով : գինիով ու գեղունիով :

Հայ ընթերցողներու համար այս պէտքը լեցնելու սահմանուած է մեր թարգմանութիւնը :

Գ. ՓԱՆՆԱԿ